

4^η διάλεξη

Προέλευση, υλικά και δομή του βυζαντινού κώδικα

- Πάπυρος: το πιο συνηθισμένο υλικό για την κατασκευή βιβλίων στην Αρχαιότητα. Φυτό πάπυρος: φύεται στην περιοχή του Νείλου και στο Δέλτα του. Παπύρινο χαρτί: κατασκευάζεται από το στέλεχος του φυτού που έρχεται σε επαφή με το ελώδες χώμα. Το στέλεχος ξεφλουδίζεται και η ψύχα του φυτού κόβεται σε λεπτές λωρίδες, τις οποίες έβαζαν τη μία διπλά στην άλλη σε μια στρώση. Πάνω σε αυτή τη στρώση τοποθετούσαν κάθετα άλλη μια στρώση. Δύο στρώσεις: πιέζονται για να κολλήσουν μεταξύ τους με το χυμό που έβγαине από το φυτό. Αποξήρανση φύλλου και τελική επεξεργασία. Εικοσάδα τέτοιων φύλλων: συγκολλούνται μεταξύ τους (στις άκρες) για να δημιουργηθεί ένας κύλινδρος 3 έως 5 μέτρων.
- Κώδικας: αρχίζει να επικρατεί τον 4^ο αι. μ.Χ., 6^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ.: ο παπύρινος κύλινδρος εξαφανίζεται. Πάπυρος: θα συνεχίσει να χρησιμοποιείται σε Αίγυπτο και Σικελία μέχρι και τον 11^ο αι., κυρίως σε έγγραφα της παπικής γραμματείας. Κώδικας: σύνολο φύλλων γραφικής ύλης, διπλωμένων στα δύο (δίφυλλα) και με διάφορους τρόπους συρραμμένων στην δίπλωση. Συνήθως το σύνολο προστατεύεται από μια στάχωση με δύο καλύμματα (από ξύλο ή άλλο σκληρό υλικό) ντυμένα, όπως και η ράχη, με δέρμα ζώου (ή περγαμηνή, ύφασμα, χαρτί). Κώδικας: τον εμπνεύστηκαν από τις ξύλινες πινακίδες που χρησιμοποιούνταν ευρέως στην καθημερινή ζωή και στο σχολείο. Πρώτη μορφή κώδικα: ρωμαϊκή επινόηση του 1^{ου} και 2^{ου} αι. μ.Χ. Πλεονεκτήματα περγαμηνής: πιο ανθεκτική από τον πάπυρο (αντέχει στο δίπλωμα και στη συρραφή) και είναι ευρέως διαθέσιμη και εκτός Αιγύπτου, η οποία είχε μονοπώλιο στην παραγωγή του παπύρου.
- Περγαμηνή: πιο ακριβό υλικό από τον πάπυρο, προέρχεται από το δέρμα ζώων (προβάτων, μοσχαριών, κατσίκας). Καλύτερη περγαμηνή: δέρμα νεαρών ζώων.
- Μετάβαση από τον πάπυρο στον κώδικα: καθοριστική η συμβολή του Χριστιανισμού. Κώδικας: καλύτερος και πιο εύχρηστος από τον κύλινδρο, πιο εύχρηστος στο κήρυγμα και στις δογματικές συζητήσεις. Κώδικας: πιο πρόσφορος να εκφράσει την νέα επαναστατική θρησκεία, τον Χριστιανισμό. Δερμάτινος κύλινδρος: συνδεδεμένος με την αρχαία εβραϊκή παράδοση, παπύρινος κύλινδρος: ειδωλολατρική παράδοση. Κώδικας: βιβλιακή μορφή συνδεδεμένη με την καθημερινότητα, πιο προσιτή στα κατώτερα κοινωνικά

στρώματα, τα οποία έλκονταν από τον Χριστιανισμό. Πλειονότητα χριστιανικών κειμένων στα πρώτα χρόνια εμφάνισής τους: γράφονται σε κώδικα. Εξοικονόμηση γραφικής ύλης (recto, verso), ενώ στον κύλινδρο χρησιμοποιείται μόνο η εσωτερική επιφάνεια.

- Παλίμψηστα: πάλιν + ψάω (= ξύνω). Διαδικασία πλυσίματος ή/και ξυσίματος για επανεγγραφή κειμένου πάνω σε κώδικα. Κίνητρα για επανεγγραφή: οικονομικά και όχι περιπτώσεις λογοκρισίας. Πολλές περιπτώσεις όπου το παλιό και το νεώτερο κείμενο είναι ταυτόσημο (π.χ. λειτουργικό, αγιολογικό, πατερικό). 19^{ος} και 20^{ος} αι.: χρήση χημικών ουσιών για να αποκαλυφθεί η *scriptio inferior* (πρότερη γραφή). Δεύτερο μισό 20^{ου} αι.: χρήση υπεριώδους ακτινοβολίας (μέσω της λεγόμενης «λυχνίας του Wood») που βελτιώνει τη δυνατότητα να διαβαστούν οι υποκείμενες γραφές, χωρίς να φθαρεί το υλικό. Τελευταία χρόνια: εφαρμόζονται τεχνικές «εικονικής αποκατάστασης»: διάφορες φωτογραφίες βγαλμένες κάτω από διάφορους τύπους φωτεινής πηγής και ψηφιακή επεξεργασία, ώστε να επέλθει η οπτική εξασθένηση της *scriptio superior* (υπερκείμενη γραφή) και να διευκολυνθεί η θέαση της υποκείμενης γραφής.
- Κατασκευή κώδικα: 1. Τα δίφυλλα τοποθετούνται το ένα μέσα στο άλλο για να φτιαχτούν τα τεύχη (ποικίλος αριθμός διφύλλων: δισσόν, τρισσόν, τετράδιον, πεντάδιον..... Πλειονότητα ελληνικών κωδίκων: τετράδια), 2. Τα φύλλα τοποθετούνται ώστε, ανοίγοντας το βιβλίο, οι δύο αντικρυστές σελίδες να έχουν την ίδια όψη, 3. Τρύπημα: τρυπούλες-οδηγοί στα περιθώρια των φύλλων με μαχαίρι ή διαβήτη, χρησίμευαν σαν σημεία αναφοράς για τη συνολική κατάστρωση της σελίδας και τη σχεδίαση κάθετων και οριζόντιων γραμμών που οδηγούσαν στη γραφή, 4. Χαράκωση: τρεις παράμετροι (τεχνική, σύστημα, τύπος χαράκωσης). Τεχνική: σχετίζεται με το όργανο που χρησιμοποιείται και το ίχνος που αφήνει στη γραφική ύλη, Σύστημα: απλό (όταν ο τρόπος είναι ίδιος για οριζόντιες και κάθετες), διπλό (διαφορετικός τρόπος για κάθετες και οριζόντιες). Τύπος χαράκωσης: το σχέδιο που σχηματίζεται από τον συνδυασμό κάθετων και οριζόντιων γραμμών στο recto του φύλλου. Γραμμές-οδηγοί (οριζόντιες, κατεύθυνση γραφής), γραμμές ευθυγράμμισης (αριστερά και δεξιά, ορίζουν την περιοχή γραφής του κειμένου), γραμμές περιθωρίου.
- Χαρτώος κώδικας: Χαρτί: ανακάλυψη των Κινέζων, το χρησιμοποιούν από τον 1^ο αι. μ.Χ. Στη Μεσόγειο φτάνει στα μέσα του 8^{ου} αι. μέσω των Αράβων. Άνθηση

χαρτιού στο Βυζάντιο: ξεκινάει τον 13^ο αι., χαρτί ιταλικής και όχι ανατολικής παραγωγής.

- Κατασκευή χαρτιού: 1. Μούλιασμα σε νερό φυτικών ινών διαφόρων ειδών, που αλέθονται και επεξεργάζονται, Ασία: ξύλινο καλούπι που επιπλέει σε νερό, Μεσόγειος: βύθιση κόσκινου σε υγρό πολτό, μια ξύλινη κορνίζα δεν αφήνει το νερό να φύγει, Στρώμα πολτού: αδειάζεται σε ύφασμα, στέγνωμα και μετά επάλειψη με κόλλα.
- Ανατολικό χαρτί: ονομαζόταν από τους Βυζαντινούς βομβύκινον.
- Υδατόσημα: εμφανίζονται το 1280 στην Ιταλία. Σήμα κατατεθέν της χαρτοποιίας και της παραγωγής της. Σχηματιζόταν πλέκοντας στο καλούπι ένα ένα μεταλλικό σύρμα, έτσι ώστε να σχηματίζει ένα σχέδιο ή ένα σύμβολο. Σχηματίζεται στο κέντρο του φύλλου.
- Στάχωση: το τελικό στάδιο στη συναρμολόγηση του κώδικα. Απαραίτητη για την καλύτερη προστασία του βιβλίου. Συρραφή τευχών με βελονιά. Τοποθέτηση ξύλινων πινακίδων για να ντυθεί έπειτα το σύνολο με δέρμα, πάνω στο οποίο έμπαιναν διακοσμητικά.